

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLV. évf.

Martius—Aprilis

2-ik füzet.

Az arianismus.

Az a nagy mozgalom a keresztény egyház negyedik százévének kezdetén, mely minden phasisában az Arius nevéhez van fűzve, s melynek hivatalos betetőzést a niceaei zsinat adott, tulajdonképpen nem az Arius idejében vette kezdetét. Az ő tanaihoz rokon elvek már évekkel az ő munkálkodása előtt el voltak terjedve, s nem egy egyházi atyának irataiból kivillan az a szellem, mely őt az őskeresztény tanokba becsusztatott ferdeségek elleni harczosok közt az előtérbe sodorta. Az őskereszténység egyáltalában nem ismerte a mind a mai napig föl nem derített szentháromság titkát, a minek legfőbb bizonyúsága az, hogy száz évekkel a Jézus halála után hivatalos zsinatokon azt fokozatosan kanonizálni kellett. Tagadhatatlan, hogy az egyházi atyák hiányos irataiból sok mindent ki lehet olvasni, melyeket egy kis vakbuzgósággal könnyen rá lehet alkalmazni a Jézus isteni eredetére, isten voltára, emberfölötti származására, végzetére. De viszont el kell ismernünk azt is, hogy Jézusnak az Atyához való viszonyában mindenik író határozott kifejezést ad az előbbi alárendeltségének, úgy származására, mint munkájára nézve. A pogány világ gazdag mythológiájának varázsa még mindig fogva tartotta a lelkeket; s a nagyobbára pogány származású vezetőférfiak az onnan hozott hitükkel is telítették a kereszténységnek még meg nem állapodott szellemét. A Jézus személyére nézve az allegorizálás vitte a főszerepet; most mint egy szál virágot, majd mint tiszta vizet, bárányt, halat és pásztert ábrázolják, sőt alexandriai Kelemen, mint egy új Orfeust jelenteti meg a világ színterén. A görög böleselem magas emelkedettsége szintén elhatározó befolyást gyakorolt a keresztény eszmék és tanok kialakulásában. A Logos-tan e böleselem eredménye, melyet a főleg görögökből álló alexandriai iskola importált a keresztény világba. E tisztára görög eredetű tan lett a későbbi hivatalos kereszténység mentsvára, melyről elmondhatjuk

még azt is, hogy a három első évszáz egyetlen számottevő vezérszellemé sem fogadta el későbbi értelmezésében.

Ilyenmü befolyások érlelték meg az idő méhében azt a szellemet, mely a kereszténység harmadik évszázának végén és a negyedik elején a nagy vitatkozásokban megszületett. Az azelőtti írók, egy vagy más módosulásokban, csak az Atyát tekintik egyedüli igaz Istennek, Jézust legfennebb az Atya egyedüli isteni emanatiojának; az u. n. „egylényegűségről“ mitsem tudnak. Közöttük a legelőkelőbbek: Irenaeus, alexandriai Kelemen, Sabellius, Samosatai Pál és Origenes, különösen ez utóbbi nagy tudományával, mint megannyi élő tilalomfa áll a mai hivatalos formájában ismert szentháromság tanával szemben, sőt a Jézustól eltekintve, a szentlélek egyiknél sem játszik olyan szerepet, mely egy tökéletes isteni személyre vonatkoztatható lenne

Az idők szelleme azonban sok mindent megértelt. Különösen a Logos tannak a Jézus személyére való alkalmazása teljes fölfordulást idézett elő a keresztény világban, s csak idő kérdése volt a vihar kitörése, mely csakhamar be is következett. Két alak jelenik meg a történelemben, Arius és Athanasius, mindkettő határozott jellem, kik egészen új fordulatot adtak a kereszténységnek. Közben Konstantinus császár is kereszténynyé lett.

Arius eredetéről semmit sem tudunk. Némelyek szerint Afrikából jött, „mely mindenek felett szörnyetegekben bővelkedik“. A rá vonatkozó adatokat mind ellenségei hagyták ránk, kik a legnagyobb mértékben megbizhatatlanok. Alexandriában Péter püspök alatt deakonus, majd Achillas idejében presbyter lett. Később Sándor került a püspöki székbe, — s mindenikük bizalmát bírta. Arius, úgy külsőleg, mint modorával is megnyerő férfi, sok hivat szerzett magának, különösen pásztori kötelességeinek teljesítése által. Nézetei eleintén egyeztek az általános hittel, de később mindinkább erősödött önállósága, s ezzel együtt népszerűsége. Tanainak hirdetésében nem egyszer került ellenkezésbe saját püspökével, a ki aztán látva Arius nagy népszerűségét, eleinte intelemmel, később pedig egyenes parancsal igyekezett őt útjából visszatéríteni, de hasztalanul. Hozzájárult ehhez az ifju Athanasius nagy becsvágya, ki egykor szintén Alexandriában presbyter volt, s hathatósan elősegítette, élesztette Sándor püspök gyűlöletét. Arius azonban nem ijedett meg, sőt annál szilárdabban állott meg a hagyományokra és

szentírásra támaszkodó hitében. Sándor püspök végre egyházi gyűlést hívott össze, melyen Ariust és hiveit az egyházból kiközösítették, s 320—321-ben el kellett hagynia Alexandriát. Hogy a későbbi fejlemények annyira komoly irányt vettek, arra nagy mértékben befolyt Sándor püspök személyes féltékenysége és szenvedélyes gyűlölete Arius iránt; pedig Arius úgy hivatkozik Sándor püspökre, mint a ki „maga is újító volt és az Atyának a fiuhoz való viszonya hitét tőle is tanulta“.

Arius elhagyva Alexandriát, Palaestinába ment, hol igen sok hive volt, különösen Eusebius caesareai püspök, kik több ízben igyekeztek Sándor püspököt kibékíteni, de mindig eredménytelenül. Végére maga Konstantinus császár lépik közbe, intvén az ellenségeket, hogy egész vitatkozásuk „nem egyéb csupa szó-hareznál“. Intelme azonban hiába való volt, s elhatározta, hogy általános zsinatot hív össze, mely össze is gyűlt 325-ben Nicaeában, hol körülbelül 300 püspök volt jelen. A zsinat eredménye, melyen maga a császár elnökölt, nagyrészt ismeretes.

A vitatkozások alatt az orthodoxia részéről különösen Athanasius tüntette ki magát, ki akkor Sándor püspök kíséretében, mint presbyter jelent meg. Arius védelmének lényege abban állott, hogy ő a szentírás, a hagyományok és az egyházi atyák szellemében hirdette tanait, s e részben nagy készülségről adott bizonyosságot. A mennyiben az egyházi atyák a Fiu alárendeltségét és az időben, tehát nem öröktől fogva való teremtetését tanították, annyiban Arius nézeteivel egyeztek is. De az atyák a Fiu eredetére nézve bizonyos mystikus nézeteket vallottak, a ki ugyanis az Atyában öröktől fogva létezett, mint Logos, bölcsesség vagy értelem, a mely az Atya önkéntes elhatározása folytán később valóságos személylyé vált. Arius ezt a plátói mysticismust nem fogadta el, hanem azt vallotta, hogy a Fiu eredetileg a semmiből teremtett, tehát volt idő, a mikor nem létezett. A Fiu teremtett lénynek tartotta, a ki „nem volt, mielőtt teremtett, a ki semmi tekintetben nem része a nemteremtett lénynek,“ t. i. az Atyának. „Isten nem volt mindig Atya, hanem volt idő, a midőn egyedül létezett, s mégsem volt Atya, mert a Fiu nem volt mindig. Mert minden dolgok a semmiből és az időben teremtetvén, az Isten igéje maga is a semmiből teremtett és valamikor nem volt, t. i. a míg nem teremtett.“ E szerint némelyek azzal vádolták Ariust, hogy a Fiu hozzánk

hasonlóan változó természettel bír; de szerinte a Fiu „saját akaratából változhatatlan, mindvégig megtartva állhatatos jóságát“.

Nagy nehézséget okozott a zsinatnak, melyet már az orthodox párt vezetett, élén Hosius püspökkel, — annak meghatározása, hogy mily alakban állíttassék meg a vitás kérdés tétele úgy, hogy annak Arius és hivei alá ne írhasanak. Némelyek bibliai kifejezést ajánlottak, mint pl. „Krisztus az Isten hatalma és bölcsesége“, az „ő dicsőségének fénye“, mert tisztán látható volt az, hogy a püspökök nagy része, sőt maga a császár sem tekintette Ariust teljesen hitetlennek. Végre, mintegy a bölcsesség követ, föltalálták a „homousios“ szót, mely szerint „a Fiu egy-lényegű az Atyával“, — a mit Arius és hivei teljes erővel utasítottak vissza azon az alapon, hogy azt sem a biblia, sem a hagyomány nem ismeri, — de minden erőmegfeszítésük hasz- talanná vált. Meg kellett nyugtatni az első keresztény császárt, ki az egész vitát a legnagyobb unalommal kísérte, s ebbeli nézetét ki is fejezte; ki kellett békíteni a harezos klérust, hogy a pogányokkal szemben hathatósabban küzdhessenek — és mindenek felett meg kellett fojtani minden fajta „eretnekséget“, mely a caesarívá vedlendő püspöki hatalom útjában állott. Mindezek figyelembevételével ítélhetjük meg helyesen a nevezetes zsinat eredményét, mely azonban a pártokat nem hogy kibékítette volna, hanem az ellentéteket még élesebbé tette. Nagyon sokan, mint a caesareai, nikomediai, nicacai, kaledoni püspökök és velük a zsinat nagy része sok vonakodás és magyarázatok után írták alá az „anathémát“, — mások csupa menekülési ösztönből. De közülök egyik sem kerülte el végzetét. Miután az ítélet császári fenhatóság alatt mondatott ki, úgy a nyílt renitensek, mint a habozók száműzettek, Arius könyvei megégettettek, s a kik rejtve olvasták, azoknak büntetése a halál volt. Athanasius jutalma lett az alexandriai püspökség, miután Sándor a zsinat után alig öt hónappal meghalt.

A végzet azonban Athanasiuson is beteljesedett. Arius hivei, s különösen Eusebius nem nyugodtak addig, míg Ariust a császárral ki nem békítik, s többszöri kísérlet után Konstantinus maga elé is boesátotta, s miután meggyőződött arról, hogy „az igaz hitet vallja“, visszafogadta az egyház kebelébe. Athanasius e végből értesítette, de a gőgös ellenfél hallani sem akart ilyesmiről. Végre a császár a tyrusi zsinaton öt többféle vád

alapján elmozdította a püspökségből és száműzte. Száműzetésében is megmaradt makacsságában és sok hányattatás után 373-ban fejezte be életét, mint alexandriai püspök. Arius Konstantinápolyba ment, hol a császár parancsára őt a püspökök ünnepiesen vissza kellett fogadnia az egyházba. A templomhoz vivő útjában aztán Arius hirtelen rosszul lett és meghalt, — bizonyosan ellenfelei törvétese következtében.

Arius munkái közül egy sem maradt fenn, mind megemésztette a gyűlölség és az idő. Athanasius és Eusebius irataiban számos hivatkozás van e munkákra, melyek bizonyára számottevő adatai voltak korának. Annyi bizonyos, hogy e munkák csodás népszerűséget értek el, ellenfelei beismerése szerint is.

Arius halálával egy néhány évre megszűnik tanainak gyors terjedése. Barátai, kiket már inkább eusebiánusoknak hívtak, Eusebius nikomédiai püspök nevééről, csak titokban hirdethették az elhunyt mester elveit. Konstantinus halála után azonban az arianismus új életre kelt. Konstantius, az új császár maga is arianus lett, s utána Julianus, Jovianus és Valens alatt is teljes szabadságot élveztek. Theodosius azonban végképpen leszámolt velük a keleti birodalomban, s az V. százév közepén túl már alig van róluk említés. Annál tovább maradt fenn az arianismus nyugaton. A góthok Ulfilás püspök vezetése alatt fogadták el, s példájuk nyomán a burgundok, vandalok és több más nép az arianus hitet vallotta. A VII. százév aztán egyidőre bezárja az arianusok történetét.

Az arianismus történetének tárgyalása során önkéntelenül támad a kérdés, hogy mit is végzett tulajdonképpen a niceai zsinat? Az „egylényegűség“ tanának alkalmazásával bizonyosan nem a lényeg numericus azonosságát értették, hanem a megnyilatkozás hasonlóságát. A személy és a lény között való különbözőséget az akkori idők emberei nem ismerték. Krisztus születésénél fogva isten volt, mint a hogy az ember születésénél fogva ember. Valamint az istenségnek, úgy az emberiségnek is egy faja van, s miután minden ember ugyanazon egy emberi lényegből való, úgy az Atya és Fiu egy isteni lényeggel birnak. Eképen magyarázta ezt maga Athanasius is, ez pedig kizárja azt, hogy az Atya és Fiu két különböző *személy* lehetne.

A niceai zsinat továbbá semmit sem tanit a szentlélek személyéről, istenségéről. A hitvallásban erre nézve csak ennyi

áll: „és hiszünk a szentlélekben“. De ez a hit a keresztény felekezetek minden árnyalatánál megvan; a különbség csak az, a mit már Nazianzi Gergely 380-ban Kr. u. tehát a niceai zsinat után félszázévvvel így jellemez: „Theologusaink közül némelyek úgy tekintik a szentlelket, mint az isteni munkálkodás egyik módját; mások mint istent; mások mint Isten teremtményét; mások ismét nem tudják, hogy e vélemények melyik formáját fogadják el, *mert a szentírás erről a tárgyról semmit sem tanít*, s nem akarnak a szentírással ellenkezőt tanítani“. -- A jó Nazianzi Gergely mintha ezt ma is elmondhatná, a híres zsinatok után mintegy ezerhatszáz évvel!

A niceai zsinatnak tehát Arius elítélésével az az eredménye is volt, hogy a dogma-gyártás veszedelmes gyakorlását megindította, s mint szent örökséget hagyta a későbbi százévekre azt a szörnyüseséget, hogy az emberi vélemény jóhiszemű tévedése, mint bűn, törvényesen büntethető. Az „igaz Istenből lett igaz Isten“ erőszakolt hite e tannak csak eltakaró palástja, mely az avatatlanok előtt nem engedi látni a belső rothadást. Egyebekben pedig a zsinat meghonosította az egyházi caesarismust, mert a kánon tételeit külső erőszakkal kellett a lelkekre tukmálni, mely a későbbi „Krisztusi helytartók“ ajkairól, legékeesebben az anathémákban, az inquisitiókban és az Index fekete lapjain nyilvánult meg.

Az elnyomott arianismus mindezek ellenére később ismét feléled, módosult formában újra megjelenik a történelemben.

LŐFI ÖDÖN.

Az erdélyi szászok lutheranismusa.*

A XVI. század kezdetén Erdélynek három nemzete, a magyar nemesség, a székelység és szászság azon unió alapján volt szervezkedve, melyet előbb 1437-ben, végleg pedig 1459-ben fogalmaztak. E közjogi szerződésben megfogadták, hogy egymás kiváltságait kölcsönösen tiszteletben tartják s védik; valamint, háború vagy egyéb támadáskor egymást segítik.¹ A székelység s magyar nemesség örökjogon birta kiváltságait, előbbi mint őslakó, utóbbi mint foglaló; a szászok csak II. Endrétől 1224-ben kapott szabadságlevél alapján alakultak politikai nemzetté.² A magyarság főleg nyerstermelő és katona, a szászság kereskedő és iparos; annak vagyona inkább az ingatlan terület s jövedelmének nagysága általában a kereslettől függvén, a szászok üzérkedésére volt utalva. Emezek kezében volt a pénzérték, háborús idők e legbiztosabb kincse. A három nemzet uniója tehát nem esupán politikai, de gazdasági előnyök biztosítására is irányult. Szellemi képzettségükről foglalkozásuk körülbelül eléggé biztos tájékozást nyujthat. Egyfelől a németekkel való rokonságuk, másfelől munkájuk s a külföldi nagyobb vásárokon való gyakori jelenlétük a szászoknak biztosította a legfejlettebb intelligentiát; közülök került ki legtöbb iskolázott ember. A XV. század folyamán 355, a XVI. század első negyedében több, mint

* Mutatvány szerzőnek „Dávid Ferencz és kora“ czimű nagyobb tanulmányából.

¹ Az egyesség többi pontjait l. *Marczali* H.: A magyar történet kutatóinak kézikönyve, Bp. 1901. 267. l. Mindkét unió szövege kiadva u. o. 268—269. és 270—274. l.

² Az erdélyi szászok történetéről szóló irodalmat 1876-ig bezárólag kritikai áttekintésben olv. *Reissenleiter* K.: Die Forschungen über die Herkunft des Sachsenvolkes (Archiv für Siebenbürg. Landeskunde N. F. XIII. Bd. 538. s köv. l.). 1876—1893-ig megjelent idevágó fontosabb művekről l. *Pauler* Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Bp. 1893. I. köt. 625. s köv. l.